

GYENGE ZOLTÁN

Joan Miró ürügyén

Amikor a megtisztelő felkérést megkaptam, azon gondolkoztam, hogy mit mondjak. (Sohasem árt, ha valaki az *előtt* gondolkodik, *mielőtt* beszél. Tudom ajánlani.) Beszéljek Miróról? Elemezzem a művészeti irányzatokat? Vagy a képeket? Túl unalmas, és mindenki számára hozzáférhető, ha rendelkezik számítógépes alapismeretekkel. Sokkal inkább érdekes lehet arról beszélni, hogy *mi jutott eszembe* a képek kapcsán, milyen asszociációkat keltett a kiállítás.

Azért nézzük előbb a szikár adatokat: élt egy katalán festő, aki járatos volt a fauvizmus, dadaizmus, szürrealizmus vagy a kubizmus rejtelmeiben, ami nem csoda, hisz csaknem végigélt egy évszázadot, és amikor 97. életévében elhunyt, a 20. század nagy öregjeként helyezték örök nyugalomra. Ismerte Picassót, Klee-t, felváltva élt Barcelonában, Párizsban és a számára – ezt személyesen meg is értem – oly kedves szigeten, Mallorcán.

Ennél máris érdekesebb egyik kijelentése. Miró alig múlt harminc, amikor azt nyilatkozta: „*meg akarom gyilkolni a festészetet*”. Mit jelent ez? Mit akart meggyilkolni? És sikerült neki?

A mondat több asszociációt kelt. Bennem rögtön kettőt. Az egyik: miért van a művészet, a másik: mi a művészet igazi célja.

1. A művészet kapcsán egy egyre inkább falanszteri szemléletű világban egyre többen teszik fel azt a kérdést, hogy mire jó a művészet vagy általában a humán műveltség? Megnyugtató válaszom így hangzik: *semmire*. Megkérdezhetjük még azt is, hogy mire jó a költészet, a zene, a képzőművészet, mire jó az a képzés, amelynek célja, hogy megsegítse az ezekben való eligazodást, ami meglehetősen aktuális akkor, amikor félművelt emberek haszontalan bölcselőről, búsongó művészekről vizionálnak. De egyáltalán: mi szükség arra, hogy kiállításokat rendezzünk, színházakban előadásokat nézzünk, koncertekre járjunk? Van ennek haszna? Van-e a bölcséletnek, a művészeteknek valamilyen haszna?

Ezzel kapcsolatban a 18–19 század egyik legnagyobb gondolkodója, *Hegel* azt mondja, hogy a *filozófia*, a *művészet* és a *vallás* pontosan abban különbözik a tudománytól, hogy nincs benne közvetlen haszon.

Nem fog célszerű találmányokat adni nekünk, ha hiszünk a gondolat magánvaló igazságában, ha gyönyörködünk a művészet magánvaló szépségében, vagy hiszünk az abszolútum magánvaló jelenlétében. Nem hoz hasznot egyik sem. A tudomány lehetővé teszi, hogy meggyógyuljunk, ha betegek vagyunk, megmelegedjünk, ha fázunk, gyorsabban jussunk el egyik helyről a másikra, ha utazunk. De felvetődik a kérdés: mi célból? Miért gyógyulunk, miért melegedünk, miért utazunk? Ha nem látunk és nem hallunk, ha egyszerűen szólva: nem élünk emberhez méltó életet? Schelling egyszer azt mondta: talán eljön egyszer az a kor, amikor csak nyomorult találmányokra fordítják az emberi szellem erejét. De még ő sem hitt teljesen abban, hogy az új barbárságnak ez a kora egyszer elérkezik. Boldogan jelenthetjük: itt van. A GDP arányos elmék fantáziátlansága először csak meg akarja határozni, mi a hasznos, mi a

* Elhangzott Joan Miró kiállításának a megnyitóján. 2013. február 1., REÖK, Szeged

haszontalan, aztán meg is akarja semmisíteni azt, ami a társadalmi hasznosság kritériumának nem felel meg.

Ez a végletekig materialista világ el sem töpreng azon, hogy azután mi marad? Vöröslő szemmel a komputer képernyőjére bambuló egyedek, akiknek a füléből fejhallgató lóg ki, hogy a külvilággal való kapcsolatot minél kisebbre korlátozzák, miközben zombi tekintetük az előttük futó számsorokra vetül, és régen nem kérdezik, hogy mire való életüknek az a jelentékeny hányada, amit munkával töltenek, mire jó az a pénz, amit ennek ellenértékéért megkapnak, hacsak arra nem, hogy elavult kocsijuk, telefonjuk, kutyájuk után újat vegyenek. Ebben a merkantilista szemléletű világban a művészet legfeljebb megtúrt, de a hatalom számára egyre érdekeltenebb. Egy felesleges kiadási tétel csupán. Maga is felesleges.

Miró esetében még erőteljesebben vetődik fel ez a kérdés. Erről egy történet idéződik fel bennem. A bátyámnak volt egy macskája, akit Micónak hívtak. Kedves cirmos volt. Amikor a kislányommal egy Miró képet láttunk, akkor először rácsodálkozott, megpróbálta elolvasni a festő nevét, majd grimaszolva megkérdezte: „Micsoda, Micó festette?” Majd hozzátette: „ilyet én is tudok.” A REÖK miatt is remélem nem lesz olyanvalaki, akinek egy füledt pillanatában az jut majd eszébe, hogy *ilyet ő is tud*. Amit a gyerek mond, az aranyos. Ha ezt egy felnőtt ismételi el: szánalmas.

Miró pedig egészen mást akart. Az ő művészete nem volt más, mint maga a *tiltakozás*. Tiltakozás a berögződött szokások, a társadalmi viszonyok, a kánonná merevedett művészeti irányzatok ellen. Mondják, volt olyan festménye, amelyet hagyományosan kezdett el festeni, aztán szándékosan elrontotta. Az egyik legismertebb és legszuggesztívebb képe a *Harlekin karneválja* (1924). Ezt a képet Párizsban festette, miközben fázva és éhezve szobája omladozott falát nézte, és azt vizionálta, miként virágzik ki a fal. Van ennek értelme? Vagy haszna? Nincs! El vele! Nem *normális*.

Egy német elemzője a festészetét a „*poetisch und träumerisch*” szóval jellemzi, azaz poétikus és álomszerű, amely egészen pontosan utal arra, hogy ebben az időszakban az „*álom*” szerepe a valóságot reprezentáló, sőt azt felülíró tényezővé válik, ahol az ember sokszor igazabb életre talál, mint a valóságnak nevezett prózai és gyakran zűrzavaros világban. Mert az álomnak is van szerkezete, még ha nem is azt a logikát követi, mint amit valóságosnak hiszünk. Az álomban a kanti *tér, idő és oksági* formák felülíródnak, hogy érthető legyenek: a valóságban nem lehetünk egyszerre két helyen, nem lehetünk egyszerre több időszíkhelyen, és ha A-t B követi, akkor azt nevezzük oknak és okozatnak. Ezzel szemben az álomban igenis egyszerre lehetünk több helyen, egyszerre létezhetünk több időben és egyszerre fordulhat meg az ok és okozat, sőt – Hegellel szólva – az is előfordulhat, hogy ami ebben a világban fehér és édes, az ott sós és fekete. Ez az álom világa, ahol olyan lények, olyan formák nőnek ki a semmiből, amelyeket a legvadabb ébrenlét-fantázia sem képes megalkotni. *Salvador Dali* Millet *Angelus-száról* szóló könyvében ezért ír az automatikus festés technikájáról, azaz hagyjuk, hogy az ecsetet a véletlen vezesse, azt fessük, amit a test akar, és nem azt, amit a tudat. Sőt Dali szerint a legjobb, ha rögtön ébredés után kezdünk el festeni, amikor az álom még nem szállt tova. Nem mindenben hiszek persze Dalinak, képeiben a logikus szerkesztést nagyon sokszor erőteljesebbnek látom, mint a véletlen fantáziálást. Ha mindezt Miró mondja, talán jobban elhiszem. Tudjuk, hogy nem egy magát ösztönösnek mondó költőről kiderült, hogy a nagybetűs ihlet által sugallt remekeket nagyon komoly szisztematikus munka előzte meg. Megtalálták később ugyanis a vázlatokat, amit az „*ösztönös*” művész nagyon szorgalmasan a művéhez készített.

De nincs ezzel semmi baj. Álmodni ébren is lehet. Miró képein a valósághű ábrázolást csak az a félművelt barbár kéri számon, aki mentes a fantáziától, mentes az álom szín pompás világának élményétől, és elfelejtette, hogy a gyermeki képzelet ugyanazt adja, mint amit Miró képein lát. Sőt, ennek tükrében azt mondom, hogy bizonyos értelemben a lányomnak igaza volt. Nem ő tudott volna olyan képeket festeni, mint Miró, hanem Miró *tudott* olyan képeket megálmodni, amelyet ő és még sok-sok gyermek, a fantázia teremtő ereje révén valósággá álmodott. A magát kifinomult gondolkodásúnak vélő felnőtt, aki magasabbnak véli a felnőtt világát, mint a gyermekét, viszont elfelejti, hogy valaha ő is volt gyermek, és gyermekként sokkal emberibbnek látszott, mint komoly, meglett, „érett” felnőttként. Mennyire hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy gyerekként még kérdeztünk, és iskoláztatásunk egyik legnagyobb „erénye” éppen a kérdéstről való leszoktatás?

2. A másik dolog a művészet célja. Szögezzük le rögtön az elején: Hegel szerint biztosan nem lehet a művészet célja a *nevelés*, az *erkölcsi jobbítás*, mert az esztétikum számára az etikai szféra másodlagos. Az esztétikum az etikain kívül áll. Más. Érdeemes lenne Hegelt olvasni, mielőtt etikai tartalmat kérünk számon a művészetben! Hogy csúnya dolgot ábrázol. Hogy sértő vagy csúnyán beszélnek. Hogy megsértik ennek vagy annak etikai, vallási stb. érzéseit. Az ilyen ember nem érti és félek, nem is fogja soha megérteni, hogy *mi a művészet*. Pedig olvashatna Hegelt, Kantot vagy Simmelt. Mert akkor tudná, hogy a művészetnek nem célja ezeknek az igényeknek való megfelelés, hanem sokkal inkább valaminek az állítása. Provokáció? Igen. A művészet eredendően már magával a *létezésével* provokál. Ezt mindenképpen ki kell emelni egy olyan művész esetén, mint Miró. Miró művészete ugyanis causa sui provokáció. De provokált a 15. században Mantegna, amikor Krisztust a talp-nézetből ábrázolta, provokált Bosch, később Bruegel hihetetlen, blaszfémikus alakjaival, Altdorfer bizarrul kéjsóvár Lótja, Giorgione Koncertje vagy Tiziano érzéki Vénusza, Caravaggio homoerotikus Ámorja, és szándékosan csak idáig folytatom a sort. Nem kell beszélnem a 19 vagy 20 század művészetéről, Courbet-től az impresszionistákon át napjainkig. A maga korában mind provokatív. Ma pedig kanonizált, és a legnevesebb múzeumok legféltettebb darabjai közé tartozik. A művészet a létével provokál. Mire? *Együtt-gondolásra*. Gondolkodni pedig valóban kényelmetlen dolog. Bár néha megéri. Aztán persze az ítélet szabad. Lehet rossz vagy jó véleményem egy-egy alkotásról, csak vigyázzak arra, hogy mindig az esztétikus elvárásoknak feleljek meg, mert ha onnan kitérő vagyok, akkor semmi sem ment meg attól, hogy badarságokat beszéljek.

Miró szándéka még ezen túl is kifejezetten provokatív. Nem ezt vagy azt támadja, hanem magát a kanonizált művészetet, bár az már csak a sors különös fintora, hogy az idő aztán őt magát is kanonizálta, ami ellen nem volt lehetősége tiltakozni. Még annyira sem, mint *Samuel Beckett*-nek, aki amikor meghallotta, hogy megkapta a Nobel-díjat, elbujdokolt, hogy meg ne találják. Nem is vette át soha.

*

Mit jelent Miró ma? Ha érteni nem is, érezni kell, hogy mit akart, amit tett, miért tette, azt a szenvedélyt, ahogyan tette. Mert *Kirekegaard*-ral szólva a kor nem azért nyomorult, mert nincs benne értelem – bár lehet, hogy ezt ma már másképp látná –, hanem azért, mert nincs benne *szenvedély*. Miró festészete maga ez a szenvedély, amelyből, ha figyelmesen nézzük, tanulhatunk is, lophatunk tőle, higgyék el, nem bánja, talán gazdagabbak leszünk. Ha nem is feltétlenül úgy, ahogyan ma sokan gondolják.